

UNIVERZA V LJUBLJANI
PEDAGOŠKA FAKULTETA

EVA ŠKRLEC

NALOGE IN ORGANIZACIJA DELA MOBILNEGA
TIFLOPEDAGOGA ALI TIFLOPEDAGOGINJE

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2013

UNIVERZA V LJUBLJANI
PEDAGOŠKA FAKULTETA
TIFLOPEDAGOGIKA IN PEDAGOGIKA SPECIFIČNIH UČNIH TEŽAV

EVA ŠKRLEC

Mentorica: doc. dr. Martina Ozbič
Somentorica: asist. dr. Ingrid Žolgar Jerkovič

NALOGE IN ORGANIZACIJA DELA MOBILNEGA
TIFLOPEDAGOGA ALI TIFLOPEDAGOGINJE

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2013

ZAHVALA

Zahvaljujem se dr. Ingrid Žolgar Jerković za strokovno pomoč in podporo v nešteti oblikah, usmerjanje, konstruktivno kritiko, vsako toplo in spodbudno besedo ter potrpežljivost pri izdelavi diplomskega dela.

Zahvaljujem se vsakomur, ki mi je na študijski poti in poti do diplomskega dela nudil podporo, širil znanje, podaril nasmeh in spodbudno besedo.

Hvala.

POVZETEK

Mobilna tiflopedagoška služba zagotavlja dodatno strokovno pomoč ter poučevanje specialno pedagoških znanj in spretnosti osebam s slepoto in slabovidnostjo. Obenem nudi svetovanje in podporo njihovim staršem, učiteljem, vrstnikom in drugim sodelavcem pri vključevanju v redne oblike izobraževanja v celotni vertikalni šolskega sistema, kot tudi na domu.

Mobilna tiflopedagoška služba je nastala kot posledica paradigmatičnih, zakonskih in družbenih sprememb, kakor tudi kot posledica potreb prakse, saj so se učenci s slepoto in slabovidnostjo šolali v rednih programih vzgoje in izobraževanja že 40 let pred sprejetjem zakona.

Kljub temu, da je vključevanje učencev s slepoto in slabovidnostjo v različne programe vzgoje in izobraževanja postalo tako cilj kot zahteva, se Slovenija trenutno spopada z zagotavljanjem kadrovskih, materialnih, zakonodajnih in organizacijskih pogojev za izvajanje mobilne tiflopedagoške službe.

Vsak mobilni tiflopedagog ali tiflopedagoginja mora s področja slepote in slabovidnosti kakor tudi vzgoje in izobraževanja posedovati obsežen fond znanj, kompetenc, spretnosti in veščin ter nenazadnje tudi prepričanj in stališč, ki omogočajo učinkovito in kvalitetno dela ter zagotavljajo pozitivne medsebojne odnose, ki so temelj sodelovanja med vsemi vključenimi. Prav tako mora poznati svoje naloge in obseg dela, bit mora dober načrtovalec in organizator procesa dela glede na posamezna obdobja šolskega leta z namenom zagotovitve ciljev in načel inkluzivne prakse ter optimalnega razvoja posameznika s slepoto ali slabovidnostjo na poti do samostojnosti in neodvisnosti.

KLJUČNE BESEDE: mobilna tiflopedagoška služba, mobilni tiflopedagog/tiflopedagoginja, inkluzija, kompetence tiflopedagogov, naloge mobilne tiflopedagoške službe, organizacija.

ABSTRACT

The itinerant service for students with visual impairments provides additional professional instructions and teaches special educational knowledge and skills. At the same time it provides consulting and support for parents, teachers, peers and other colleagues to ensure inclusion of students into regular forms of education in the entire vertical of the school system as well as at their home.

The itinerant service for students with visual impairments was created as a result of paradigmatic, legislative and social changes, as well as a result of the needs of practice, as the students with visual impairments have been educated in regular educational programs for more than 40 years before the adoption of the law. Despite the fact, that inclusion of students with visual impairments in various educational programs became both an objective and demand, Slovenia is currently still struggling with ensuring the personnel, material, legislative and organizational conditions for the implementation of itinerant service for students with visual impairments.

Every itinerant teacher of students with visual impairments has to possess extensive body of knowledge, competencies, skills and also beliefs and attitudes from the field of visual impairments and education that enables efficient and high quality work in order to create positive relationships that are the foundation of cooperative work between all people involved. They should be familiar with their duties and extent of work, be good planners and organizers of the work process in relation to the different periods of the school year in order to ensure the objectives and principles of inclusive practices and optimal development of individuals with visual impairments on their way to independence and autonomy.

KEY WORDS: itinerant service, itinerant teacher of students with visual impairments, inclusion, competencies, duties of itinerant service, organization

KAZALO VSEBINE

1 UVOD	1
2 VKLJUČEVANJE OSEB S POSEBNIMI POTREBAMI	2
2.1 Segregacija/ekskluzija, integracija, inkluzija	2
2.1.1 Segregacija	2
2.1.2 Integracija, inkluzija	2
2.2 Dokumenti in zakoni v podporo inkluzivni praksi	4
2.2.1 Zakon o osnovni šoli (1996), Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o osnovni šoli (2006)	5
2.2.2 Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (2011).	6
2.2.3 Slovenski predlog modela inkluzivne šole	8
3 KOMPETENCE MOBILNEGA TIFLOPEDAGOGA ALI TIFLOPEDAGOGINJE ..	10
3.1 Kje in s kom dela?	10
3.2 Kompetence in znanja mobilnega tiflopedagoga ali tiflopedagoginje	11
3.3 Vloga in odgovornost mobilnega tiflopedagoga ali tiflopedagoginje	15
3.4 Sodelovanje učitelja in mobilnega tiflopedagoga ali tiflopedagoginje	16
4 MOBILNA TIFLOPEDAGOŠKA SLUŽBA	18
4.1 Opredelitev pojma mobilna tiflopedagoška služba	18
4.2 Zgodovinski pregled	18
4.3 Mobilna tiflopedagoška služba danes	20
4.4 Težave in ovire mobilne tiflopedagoške službe	21
5 NALOGE IN ORGANIZACIJA DELA MOBILNEGA TIFLOPEDAGOGA ALI TIFLOPEDAGOGINJE GLEDE NA OBDOBJA ŠOLSKEGA LETA	23
5.1 Predlogi za doseganje učinkovitosti	23
5.2 Štirje pogoji za učinkovito izvajanje programa mobilne tiflopedagoške službe	24
5.3 Naloge in organizacija dela glede na obdobja šolskega leta	25
5.3.1 Konec šolskega leta	25
5.3.2 Začetek šolskega leta	26
5.3.3 Med šolskim letom	27
6 ZAKLJUČEK	29
7 SEZNAM LITERATURE	31

KAZALO TABEL

Tabela 1: Število otrok v zavodu in v mobilni tiflopedagoški službi.....	19
--	----

1 UVOD

Diplomsko delo obravnava področje dela, znanje, kompetence in organizacijo nalog mobilne tiflopedagoške službe, ki predstavlja pomemben člen pri vključevanju otrok in mladostnikov s slepoto in slabovidnostjo v različne programe vzgoje in izobraževanja. V delu razpravljamo o tem, katere spremembe (paradigmatske, družbene, zakonske) so povzročile nastanek inkluzivnih praks in kaj sploh inkluzija predstavlja ter kako načela inkluzivne prakse, tuji in domači dokumenti omogočajo oziroma nenazadnje zahtevajo mobilno tiflopedagoško službo.

Na osnovi tega in zakonskega vidika vključevanja oseb s posebnimi potrebami v diplomskem delu opredelimo pojem mobilna tiflopedagoška služba ter predstavimo določene težave, s katerimi se Slovenija na tem področju trenutno spopada. V nadaljevanju predstavimo to, da mora vsak mobilni tiflopedagog ali tiflopedagoginja posedovati določene splošne in strokovne kompetence, znanja in nenazadnje tudi prepričanja oziroma stališča, ki določajo njegov obseg dela oziroma naloge. Zaradi izjemne raznolikosti in potrebe po učinkovitem ter organiziranem delu kakor tudi zaradi lažjega prikaza sem naloge mobilnega tiflopedagoga predstavila glede na obdobja šolskega leta.

Diplomsko delo je nastalo kot izziv tej raznolikosti in zahtevnosti dela, ki ga opravlja mobilni tiflopedagog ali tiflopedagoginja. Obenem to delo, ob vse večjem vključevanju učencev in zahtevi po prilagajanju okolja, pripomočkov, metod in oblik dela ter zadovoljevanju posebnih potreb otrok s slepoto in slabovidnostjo v rednih oblikah izobraževanja, predstavlja tudi del naše zaposlitve in pomembno je, da smo usposobljeni za kvalitetno in učinkovito opravljanje dela v praksi z namenom delovanja v interesu vseh vključenih.

2 VKLJUČEVANJE OSEB S POSEBNIMI POTREBAMI

Preden opredelimo pojem mobilna tiflopedagoška služba oziroma delo mobilnega tiflopedagoga ali tiflopedagoginje, je potrebno razložiti določene pojme, širše spremembe na področju družbe, predstaviti zakonske spremembe, zahteve prakse in zgodovinske vidike, ki so pripeljali do izoblikovanja oziroma delovanja mobilne tiflopedagoške službe.

2.1 Segregacija/ekskluzija, integracija, inkluzija

2.1.1 Segregacija

V preteklosti je bila najpogostejša reakcija na drugačnost učencev predvsem ekskluzija; torej segregirano šolstvo, kjer je bilo vzpostavljeno ločeno šolanje za tiste posameznike, ki so se bistveno razlikovali od večine glede na različna merila – eno izmed teh je tudi razlikovanje v telesnem ali duševnem razvoju, kamor lahko pripišemo tudi osebe s posebnimi potrebami oziroma osebe, posameznike s slepoto in slabovidnostjo (Lesar, 2009). Ali kot pravi Opara (2005, str. 11), da je »drugačnost pomenila potrebo po drugačni vzgoji in s tem specializirane vzgojno izobraževalne institucije«. Spremembe na tem področju so se pričele dogajati okoli leta 1970, predvsem na pobudo staršev in strokovnjakov, ki so opozarjali na negativne vidike segregacije (Opara, 2005).

2.1.2 Integracija, inkluzija

Na osnovi družbenih sprememb in zahtev po enakopravnosti, enakih možnostih, nediskriminaciji je težnja po vključevanju oseb s posebnimi potrebami postajala močnejša (Opara, 2005). Prišlo je do premikov z medicinskega na socialni model in do pojmov integracija in inkluzija. Oba pojma sta vsekakor v današnjem času največkrat pojavljata v razpravah, smernicah za delo v povezavi z osebami s posebnimi potrebami in z razvojem šolskih, vzgojno-izobraževalnih sistemov. Pa vendar sta še zmeraj velikokrat napačno, nepopolno, različno razumljena ali uporabljena kot sinonima.

Ideja integracije se je pojavila v drugi polovici 20. stoletja (Lesar, 2009; Opara, 2005). Sama ideja predpostavlja možnost, da se lahko nekateri učenci s pomočjo terapije in rehabilitacije vključijo v sisteme rednega izobraževanja. Integracija sicer pomeni vključevanje, vendar se od otroka pričakuje, da se bo prilagodil samemu sistemu (Lesar, 2009). Oziroma kot pravi Opara (2005), da fizična integracija ni dovolj in je le-ta lahko najhujša oblika izključenosti. Pogosto sta integracija oziroma »mainstreaming« definirana kot šolanje otroka s posebnimi potrebami v redni, večinski šoli (Lesar, 2009 po Phtiaka, 2001). Ta razlaga vsekakor prinaša različne možnosti prakse, najpogosteje pa je mišljena kot zgolj zamenjava lokacije učenca (Lesar, 2009).

Ideja inkluzije je zajeta veliko širše kot zgolj za osebe s posebnimi potrebami ter predstavlja vključevanje in participacijo skupin, ki so bile doslej izključene. Gre za preseganje razlikovanja, vrednotenja ter razvrščanja med ljudmi. Za razliko od integracije inkluzivno šolanje predpostavlja, da so posamezniki raznoliki, zmožni učenja, in da je potrebno sistem spremeniti tako, da se prilagodi otroku (Lesar, 2009).

Ainscow (2005) navaja 4 ključne elemente inkluzije, in sicer da je inkluzija v prvi vrsti nikoli končan proces, ki se ukvarja z identifikacijo in odstranitvijo ovir ter predstavlja prisotnost, participacijo in dosežke vseh učencev. Nazadnje pa dodaja, da inkluzija vključuje poudarek na rizičnih skupinah učencev v smislu marginalizacije, ekskluzije ter podpovprečnih rezultatov. Žolgar Jerković (2006, str. 23) pa pravi, da v Sloveniji tako integracija kot inkluzija predstavljata »vključevanje oseb s posebnimi potrebami skupaj z ostalimi brez posebnih potreb ...«

Vsekakor obstaja ogromno definicij tako integracije kot inkluzije¹, vsekakor pa je najpomembnejši sam premik iz segregiranih v vključujoče oblike šolanja oziroma inkluzija/integracija kot orodje za premagovanje izključenosti otrok s posebnimi potrebami.

¹ Več definicij inkluzije in integracije različnih avtorjev v Lesar, 2009 (str. 103) in Opara, 2005 (str.18), Ainscow, 2005.

2.2 Dokumenti in zakoni v podporo inkluzivni praksi

Za razumevanje pomembnosti vključevanja otrok s posebnimi potrebami in nato tudi povezavo z delom mobilne tiflopedagoške službe je pomembno navesti dokumente, ki v svetu in pri nas urejajo področje šolanja otrok s posebnimi potrebami.

Številni mednarodni dokumenti², kot so Konvencija o otrokovih pravicah (1989), Salamanška izjava (1994), Deklaracija Vključevanje vseh otrok, Deklaracija Svetovnega vzgojno izobraževalnega foruma Izobraževanje za vse (2000), *Overcoming Exclusion through Inclusive Approaches in Education*³ ..., podpirajo inkluzivno prakso ter usmerjajo politike držav na tem področju.

V Sloveniji temeljni dokument predstavlja Ustava Republike Slovenije, ki daje invalidom⁴ pravico do svobodnega izobraževanja in usposabljanja za življenje v družbi, ki je v osnovnošolski dobi obvezno in financirano s strani države.

Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (2011), katere cilj je oblikovanje predlogov za systemske in konceptualne rešitve sistema vzgoje in izobraževanja pravi, da »... procesi inkluzije in delo z učenci s posebnimi potrebami morajo potekati tako, da otroke s posebnimi potrebami vodijo v pridobivanje spretnosti in k čim večji samostojnosti« (Bela knjiga, 2011, str. 29). Navedena so tudi temeljna načela za vzgojo in izobraževanje otrok s posebnimi

² Našteti mednarodni dokumenti vsebujejo člene, predpostavke, ki jih je potrebno vzeti v obzir pri načrtovanju inkluzivnega šolstva. Izkazujejo pravice vseh otrok do izobraževanja, življenja, razvoja, izkazovanja mnenja, doseganja socialne integracije, razvoja (ne glede na spol, raso, kulturo, sposobnosti, razvojne specifičnosti itd.). Zagovarjajo enake možnosti za vse, poudarjajo edinstvene značilnosti posameznikov, spodbujajo vključevanje in aktivno participacijo staršev, zadovoljevanje posebnih vzgojno-izobraževalnih potreb, prilagajanje in narekujejo strukturo šolskih sistemov v smislu zagotavljanja teh pravic, pozivajo vlade k spremembam zakonov, podajajo predloge o ocenjevanju, financiranju.

³ V tem dokumentu sprejmejo definicijo inkluzije T. Bootha iz leta 1996: »Inkluzija kot proces usmerjanja in odzivanja na raznolikosti potreb vseh učencev prek povečevanja participacije v učenje, kulturo in skupnost ter prek zmanjševanja izključevanja znotraj vzgojno-izobraževalnega sistema, pa tudi prek popolnega izpada iz tega sistema (Lesar, 2009, str. 97).

⁴ Ohranila sem terminologijo, ki je zapisana v samih dokumentih, kljub temu, da je boljše oziroma primernejše uporabljati na prvem mestu osebo. Primer: Namesto invalid raje uporabimo oseba s posebnimi potrebami ali oseba z gibalno oviranostjo.

potrebami, ki narekujejo enake možnosti, zagotovitev pogojev za optimalen razvoj, pravočasno usmeritev v programe, šolanje čim bliže kraju bivanja, individualiziran pristop ...).

Med cilji vzgoje in izobraževanja (Bela knjiga, 2011, str. 301-302) je pomembno izpostaviti:

- enakovredno vključevanje otrok na izobrazbeni in družbeni ravni,
- omogočanje strokovne pomoči otrokom glede na njihove posebne potrebe,
- sodelovanje s starši otrok s posebnimi potrebami in zagotavljanje strokovne in osebne podpore, nudenje svetovanja, sodelovanje pri načrtovanju oblik pomoči z namenom doseganja čim manjše odvisnosti od pomoči drugih,
- zagotavljanje ustrezne obravnave in poučevanja,
- sodelovanje med strokovnjaki, izvajalci programov in starši ter zagotavljanje pogojev za dostop do informacij, znanj, storitev svetovanja in podpore za vse pedagoške in strokovne delavce z namenom delovanja v skladu s posebnimi potrebami otrok in njihovih družin.

2.2.1 Zakon o osnovni šoli (1996), Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o osnovni šoli (2006)

Po omenjenih zakonih⁵ so slepi in slabovidni otroci tisti, ki potrebujejo prilagojeno izvajanje izobraževalnih programov z dodatno strokovno pomočjo ali prilagojene izobraževalne programe oziroma posebni program vzgoje in izobraževanja in imajo pravico do individualiziranih programov. Šola pa jim je za izvajanje programa dolžna zagotoviti strokovne delavce. Prav tako imajo starši otrok s posebnimi potrebami pravico otroka vpisati v šolo, ki je v okolišu otrokovega bivanja razen, če ta šola ne izpolnjuje pogojev in je z odločbo o usmeritvi določena druga, ustreznjša osnovna šola.

⁵ Pomembnejši oziroma povzeti členi: 11., 12., 38., 49. člen

2.2.2 Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (2011)⁶.

Prvič je bil Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami sprejet leta 2000. V njem so opredeljeni cilji in načela vzgoje in izobraževanja otrok s posebnimi potrebami. Otrokom s posebnimi potrebami se glede na vrsto in stopnjo primanjkljaja lahko prilagodi organizacija, način preverjanja in ocenjevanja znanja, napredovanje, časovna razporeditev pouka ter zagotovi dodatna strokovna pomoč, ki se izvaja kot pomoč za premagovanje primanjkljajev (ovir oziroma motenj), svetovalna storitev ali učna pomoč. Dodatna strokovna pomoč se praviloma izvaja tedensko, in sicer individualno ali v skupini, v oddelku ali izven njega. Možno je tudi izvajanje na domu. Kljub temu da zakon določa, da število ur dodatne strokovne pomoči ne sme presegati pet ur tedensko, pa se lahko osebam s slepoto in slabovidnostjo določi večje število ur (največ tri ure) za premagovanje ovir. To se nanaša predvsem na prvo izobraževalno obdobje. Obseg in način izvajanja sta zapisana v odločbi o usmerjanju. Glede na pomembnost predšolskega obdobja je na predlog zdravnika lahko v tem času zagotovljena pravica do svetovalne storitve že pred uvedbo postopka usmerjanja, vendar le dve uri mesečno. Zakon o usmerjanju prav tako določa šolo (ustanovitelja zavoda) kot tisto, ki zagotovi vse potrebne pripomočke za otroka, razen v primeru, da so jim zagotovljeni z drugimi predpisi ali pa otrok zaradi objektivnih razlogov istega pripomočka ne more uporabiti doma in v šoli. Dodatno strokovno pomoč izvajajo strokovni delavci vrtca, šole ali zavoda in zunanji strokovni delavci. Izvajalci programov (šole, zavodi, svetovalni centri) lahko izvajajo tudi strokovne naloge, ki predstavljajo svetovalne storitve (pomoč pri izdelavi individualiziranih programov, evalvacija, svetovanje staršem, učiteljem, otrokom, supervizija, poklicno usmerjanje) in organizacijo ter izvajanje dodatne strokovne pomoči v drugih vzgojno-izobraževalnih zavodih, kar predstavlja delo mobilne službe. Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami prav tako določa postopek usmerjanja in pridobivanja odločbe o usmeritvi. Pomembno je, da se v primeru, če šola ne more zagotoviti pogojev za sprejem otroka s posebnimi potrebami, mora obrniti na zavod, ki izvaja strokovne naloge. Obseg, obliko in izvajalca posamezne oblike dodatne strokovne pomoči določa odločba o usmeritvi. Z individualiziranim programom

⁶ Pomembnejši oziroma povzeti členi: 4., 7., 8., 9., 10., 11., 19., 20., 29., 36. člen

pa se določita organizacija in izvedba dodatne strokovne pomoči. Poudariti je potrebno, da zakon kot sodelavce pri oblikovanju individualiziranega programa določa tudi starše in otroka.

Lesar (2009, str. 231) pravi, da »sistemski nivo ne le z uporabo terminov, temveč tudi vsebinsko govori o integraciji in ne inkluzivnosti«. To se kaže pri preverjanju različnih strokovnjakov, ali je otrok ob dodatni strokovni pomoči zmožen doseči, kar se od njega zahteva oziroma povedano drugače, ali je zmožen prilagoditi se sistemu.

Kljub izboljšavam v zakonodaji, ki sledijo evropskim in svetovnim smernicam, pa se največja težava kaže predvsem v praksi. Šole se soočajo s pomanjkanjem strokovnega kadra (predvsem na področju slepote in slabovidnosti), ki je potreben za kvalitetno inkluzivno prakso kljub temu, da so učenci s posebnimi potrebami vključeni vanje. Ali kot pravi Kastelic (2005, str. 11): »Žal pa smo v ta proces vstopili na vseh ravneh slabo pripravljeni ali povsem nepripravljeni«. Prav tako dodaja, da je težava tudi pri učiteljih, ki so brez nujnih znanj tako za poučevanje otrok s posebnimi potrebami v razredu kot pri izvajanju dodatne strokovne pomoči. Pojavljajo se težave pri zagotavljanju dodatne strokovne pomoči, težave organizacije zagotavljanja pogojev, ki so zahtevani s strani zakona in odločbe, kar pa vpliva na kakovost vzgojno-izobraževalnega procesa (Kastelic, 2005).

Problem torej ni samo v spreminjanju zakonodaje, razumevanju ideje inkluzije oziroma vključevanja otrok s posebnimi potrebami v redne oblike izobraževanja. Same izkušnje iz prakse, kot pravi tudi Lesar (2009), kažejo na to, da težavo predstavljajo tudi ljudje, ki so vključeni v šolski sistem, torej strokovni in drugi delavci, ki imajo svoja lastna in precej trdna prepričanja, vezana na področje vključevanja, ki pa jih je težko spremeniti. Avtorica dodaja, da sta tradicionalnost in togost predstav tako učiteljev kot specialnih pedagogov glede njihove vloge v samem procesu edukacije učencev najtežja ovira. Kaj to pomeni? Pri tem, ko se starši odločajo, kam bodo usmerili svojega otroka, se velikokrat v procesu razmisleka ne sprašujejo o usposobljenosti učitelja za to področje dela. Če pa dodamo še pomanjkanje na področju mobilne službe (v našem primeru tiflopedagoške mobilne službe), ki bi morala kot zunanji

strokovni sodelavec predstavljati pomemben člen vključevanja otrok s slepoto in slabovidnostjo, pa velikokrat ugotovimo, da je realnost precej drugačna od zakonskih zahtev, pravic in nenazadnje tudi želja vseh vpletenih v ta proces.

2.2.3 Slovenski predlog modela inkluzivne šole (Novljan idr., 2004, str. 102-103)

Ker je pa potrebno zreti v prihodnost in nenehno skrbeti za izboljšanje sedanjega položaja, dodajam slovenski predlog modela inkluzivne šole.

- Učenec je prvi, kar pomeni, da so mu zagotovljene učne, socialne in emocionalne spodbude, s katerimi lahko najbolje razvija svoje potenciale ter dosega učno in osebnostno rast. Inkluzivna šola zagotavlja kvaliteto vsem učencem in ne le tistim, ki imajo posebne potrebe.
- Socializacija. Poleg izobraževanja je v inkluzivni šoli pomembno tudi socialno-emocionalno področje; doseganje socializacije kot temeljni cilj.
- V inkluzivni šoli je učitelj občutljiv za odkrivanje posameznih posebnosti in takojšnja ukrepanja.
- Inkluzivna šola oblikuje tim strokovnjakov za izvajanje in evalvacijo individualiziranih programov. Starši so člani tima in enakovreden sogovornik strokovnim delavcem.
- V inkluzivni šoli je vsak učenec s posebnimi potrebami deležen ustrezne pomoči izhajajoč iz njegovih posebnih potreb.
- Inkluzivna šola ima koordinatorja za delo z učenci s posebnimi potrebami (specialni in rehabilitacijski pedagog). Naloge se vežejo na področja diagnostike, načrtovanja, svetovanja, povezovanja, informiranja kolegov, oblikovanja pripomočkov in materialov za delo, direktnega dela z učencem, sodelovanja z zunanjimi sodelavci.
- Inkluzivna šola je vpeta v mrežo pomoči centrov za strokovno pomoč in svetovanje takrat, ko posameznih strokovnjakov nima sama. V centre se vključujejo: učitelji, strokovnjaki, starši in učenci.
- Inkluzivna šola vključuje vse skupine učencev s posebnimi potrebami ter jim zagotavlja izvajanje zanje ustreznih programov. V primeru nedoseganja minimalnih standardov, se učenci izobražujejo po prilagojenih programih.

- Učenci s posebnimi potrebami se vključujejo v vse dejavnosti na šoli. Glede na vrsto posebnih potreb so jim zagotovljene prilagoditve in pomoč.
- V inkluzivni šoli ima učitelj na razpolago vse informacije, ki so pomembne za razumevanje otrokovih posebnih potreb in prispevajo k učinkovitejšemu izvajanju pomoči.
- Inkluzivna šola ima razrede z manjšim številom učencev (prilagojeni normativi).
- Pomoč se izvaja pretežno v razredu, kar zahteva tesno sodelovanje učiteljev in drugih strokovnjakov. V razredu je prisoten specialni in rehabilitacijski pedagog, ki posebne prostore uporablja le za namene specifičnih dejavnosti.
- Učitelj ima možnost stalnega strokovnega usposabljanja.

V tem poglavju sem želela preko zgodovine, sprememb v družbi, vključevanja in zakonodaje prikazati, kako bi moralo vključevanje otrok s posebnimi potrebami delovati v praksi. Predvsem sem se dotikala členov, ki govorijo o sodelovanju z zunanjimi sodelavci ter o dodatni strokovni pomoči. To lahko navežemo na delo mobilne tiflopedagoške službe ter obenem dobimo pregled nad trenutnim stanjem tega področja tako v primerjavi s preteklimi leti, desetletji kot tudi vpogled v prihodnost; kaj imamo, kaj potrebujemo, da bomo lahko v polni meri imeli inkluzijo za dosegljiv cilj. Vsekakor je pomemben člen pri tem mobilna služba, ki nudi oporo, svetovanje in pomoč vrtcem, šolam, staršem, učencem in ostalim vpletenim v proces vključevanja oseb s posebnimi potrebami.

3 KOMPETENCE MOBILNEGA TIFLOPEDAGOGA ALI TIFLOPEDAGOGINJE

Mobilni tiflopedagog ali tiflopedagoginja je specialni pedagog za osebe s slepoto in slabovidnostjo, ki opravlja mobilno tiflopedagoško službo. To pomeni, da mora posedovati določena znanja ne le s področja slepote in slabovidnosti, ampak tudi drugih področij. Sledi natančnejši pregled znanj, kompetenc, stališč, prepričanj, kot tudi standardov, ki jih mora dosegati mobilni tiflopedagog za kvalitetno izvajanje svojega dela.

3.1 Kje in s kom dela?

- Na domu osebe s slepoto in slabovidnostjo,
- v instituciji, v katero je vključen posameznik s slepoto ali slabovidnostjo; individualno, skupinsko, v ali izven razreda (ne glede na vrsto programa),
- drugo; izvajanje seminarjev, ambulantne pomoči na zavodu centru ...

Mobilni tiflopedagog se pri svojem delu srečuje s/z:

- posamezniki s slepoto ali slabovidnostjo (različnih starosti, stopenj izgube vida in dodatnih posebnih potreb),
- starši,
- sorojenci,
- učitelji,
- vodstvom šole,
- zunanjimi sodelavci (zdravniki, oftalmologi, svetovalni delavci ...),
- drugimi učenci, ki so vključeni v razred/vrstniki posameznika s slepoto ali slabovidnostjo (Golob, 1999; Linch, 2007; Mason, 1997, Olmstead, 2005).

3.2 Kompetence in znanja mobilnega tiflopedagoga ali tiflopedagoginje

Kompetence zahtevane za delo tiflopedagoga se nanašajo na znanje in razumevanje ter praktične spretnosti posameznika. Kompetence, ki sledijo, so bile uporabljene in dopolnjene tudi na dveh delavnicah za usposabljanje tiflopedagogov v Evropi, ki ju je organiziral International Council for Education of People with Visual Impairment - ICEVI (Gresnigt, 1997, 1999; Mason, 1997). Dodane so kompetence, ki jih v okviru študijskega programa⁷ Tiflopedagogika in pedagogika specifičnih učnih težav (Pedagoška fakulteta UL) pridobijo diplomanti. Na podoben način pa so oblikovane tudi splošne in specifične kompetence tiflopedagoga v Združenih državah Amerike, s strani Council-a for Exceptional Children – CEC (2009).

Meyer (v Gresnigt, 1997) dodaja, da mobilni tiflopedagog poleg vseh naštetih kompetenc, osebnostnih lastnosti (fleksibilnost, prilagodljivost, dober poslušalec) potrebuje še predvsem izkušnje s področja slepote in slabovidnosti ter poučevanja v inkluzivni vzgoji in izobraževanju.

Zovko (v Gresnigt, 1997, str. 18-20) je zapisal še znanja, spretnosti in stališča (poročilo seminarja Univerze Chester iz leta 1984⁸):

a) Glede na začetno raven usposabljanja:

- znanje o vlogi učitelja in njegovega vpliva.
- Znanje o pogojih za uspešno učenje, vključujoč organizacijo razreda in razredne klime.
- Znanje o konceptu o posebnih potrebah.
- Poznavanje tujih praks.
- Poznavanje domače in tuje terminologije.

⁷ Kompetence študijskega programa Tiflopedagogika in pedagogika specifičnih učnih težav na Pedagoški fakulteti v Ljubljani so razporejene v 4 skupine: splošne kompetence diplomantov, splošne kompetence strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju, predmetno-specifične kompetence diplomantov ter predmetno-specifične kompetence diplomantov v tem študijskem programu. Več na spletni strani: www.pef.uni-lj.si

⁸ Zaradi obsežnega števila znanj, spretnosti in stališč dodajam le nekatere. Več v samem viru.

- Poznavanje odnosa med šolo, domom in skupnostjo.
- Poznavanje ideje inkluzije (v originalu integracije) in inkluzivne prakse.
- Veščine opazovanja.
- Veščine komunikacije z vsemi vključenimi.
- Veščine zagotavljanja dobre razredne klime.
- Stališča: razumevanje različnosti, multikulturalnosti, avtonomije otrok, pomembnosti izobrazbe, lastne kritičnosti in samoevalvacije, vnosa optimizma.

b) Na delovnem mestu (poleg že omenjenega):

- znanje o delu drugih strokovnjakov.
- Znanje o delovanju v timu, sodelovanju.
- Znanje o organizaciji vsake šole.
- Znanje o otrokovih interesih in obšolskih aktivnostih.
- Dodatne veščine komuniciranja z vpletenimi.
- Spretnost oblikovanja ure tako, da lahko učenec sodeluje v skupinskih aktivnostih.
- Uporaba tehnik za spreminjanje vedenja.
- Kooperativno poučevanje.
- Spodbujanje samozagovornišva.
- Razvijanje spretnosti poročanja in zapisovanja.
- Prepričanje, da se lahko vsak uči – ne glede na starost.
- Ceniti pomembnost pozitivne povratne informacije.

c) Na specializirani izobraževalni ravni:

- znanje o specialni edukaciji na svetovnem in državnem nivoju.
- Znanje o raziskavah in literaturi.
- Znanje o vplivu na spremembe pri posameznikih v družbi.
- Znanje o tem, kako olajšati prehod iz specialne v redno šolo.
- Prenesti znanje na druge učitelje.
- Tolerantnost do konfliktov in stresa.

Če povzamemo ugotovitve v tem poglavju že omenjenih različnih strokovnjakov in organizacij, ki si prizadevajo za enotnost standardov znanj na področju tiflopedagogike, so kompetence tiflopedagoga naslednje:

- poznavanje teoretičnih osnov s področja tiflopedagogike.
- Poznavanje trenutnega nacionalnega razvoja, kurikulumu in ocenjevanja ter njihov vpliv na učence s slepoto ali slabovidnostjo. Poznavanje dotične zakonodaje.
- Poznavanje anatomije in fiziologije vizualnega funkcioniranja pri običajnem razvoju.
- Poznavanje vpliva slepote in slabovidnosti na fizični, kognitivni, emocionalni, socialni in jezikovni razvoj ter vpliv na posameznikovo samostojnost in neodvisnost.
- Poznavanje razvoja sekundarnih čutov (sluh, tip ...)
- Poznavanje edukacijskih posledic patologije in zdravljenja očesnih bolezni in stanj.
- Poznavanje pomena slepote in slabovidnosti za posameznike z učnimi težavami in več motnjami.
- Poznavanje principov ocenjevanja funkcionalnega vida.
- Zavedanje pomembnosti treninga orientacije in mobilnosti.
- Poznavanje primernih strategij za izboljševanje funkcionalnega vida.
- Poznavanje primerne opreme (pripomočkov) in tehnik na področju komunikacijske tehnologije za posameznike s slepoto in slabovidnostjo.
- Poznavanje različnih vlog učitelja v specializirani (posebni) šoli in mobilnega učitelja v rednih oblikah izobraževanja.
- Poznavanje razpona in delovanja sistemov podpore in pomoči posameznikom s slepoto ali slabovidnostjo.
- Poklicno delovanje v skladu s poklicno etiko, kodeksi; prepoznavanje in reševanje moralno etičnih dilem in problemov. Zmožnost razvijanja inkluzivne kulture, politike in prakse.

Prav tako mora tiflopedagog biti sposoben oziroma znati:

- izvajanja primernega ocenjevanja posebnih potreb in priprava ocenjevalnega poročila.
- Znati določiti prioritete zahteve pri načrtovanju kurikuluma/učnega načrta za posameznika s slepoto ali slabovidnostjo (na osnovi zbranih informacij iz ocenjevanja).
- Oblikovati in implementirati primeren učni načrt narejen na osnovi individualnih posebnih potreb posameznika, njegove starosti, kulturnega ozadja in stopnje izobraževanja.
- Uporabiti informacije pridobljene preko ocenjevanja za oblikovanje primernega fizičnega in socialnega učnega okolja.
- Oblikovati, izdelati, predstaviti in evalvirati materiale v primerem mediju.
- Izbrati primerne metode poučevanja, komunikacije za vsakega posameznika s slepoto ali slabovidnostjo, vključujoč tiste z več motnjami ter osebe z gluhoslepoto.
- Spremljati in evalvirati implementacijo individualiziranih programov in učnega okolja ter načrtovati naslednjo fazo/stopnjo v vzgoji in izobraževanju.
- Uporabiti materiale za evalvacijo in trening ostankov vida.
- Sodelovati z inštruktorjem orientacije in mobilnosti pri oblikovanju in izvajanju programov orientacije in mobilnosti.
- Poznati strategije za poučevanje opismenjevanja in matematike (brajica).
- Uporabiti primerne tehnike za učenje brajeve pisave. Tudi za »pozne« začetnike.
- Brati brajevo pisavo v sprejemljivih standardih.
- Oceniti in načrtovati uporabo tehnologije glede na potrebe posameznika s slepoto ali slabovidnostjo.
- Uporabljati celo paleto strojne in programske opreme in uporabiti kriterij za preverjanje njene uporabnosti in primernosti.
- Uporabljati vire glede materialov (pripomočkov) v šolah in centrih.
- Svetovati in pomagati kolegom, sodelavcem pri izbiri in implementaciji primernega učnega načrta, vključujoč primerno tehniko komunikacije, tehnologije, izdelavo pripomočkov in materialov in koncepta učenja ter dostopa do informacij.

- Voditi delavnice, seminarje, izobraževanja za učitelje, asistente (spremljevalce), starše in pomembne druge s področja slepote in slabovidnosti.
- Pomagati staršem in učencem pri participaciji v procesu odločanja/sprejemanja odločitev.
- Podpirati vključevanje oseb s slepoto in slabovidnostjo v šoli in skupnosti.
- Uporabljati razpon medosebnih veščin, primernih za delo z učenci, starši in strokovnjaki.
- Demonstrirati vse kompetence tako v večinskih kot posebnih programih vzgoje in izobraževanja, vključujoč mobilno tiflopedagoško službo.
- Znati pripraviti in izvesti raziskavo z uporabo različnih metod (npr. opazovanja).
- Znati reševati konflikte na odnosni in strokovni ravni.
- Prevezeti odgovornost za lasten poklicni razvoj in učenje z evalvacijo ter refleksijo lastnega dela.

3.3 Vloga in odgovornost mobilnega tiflopedagoga ali tiflopedagoginje

Avtorica Olmstead (2005) kot glavno vlogo oziroma odgovornost mobilnega tiflopedagoga ali tiflopedagoginje izpostavlja predvsem, da se mora vsak zavedati, da je njegova glavna naloga poučevanje in razvijanje specifičnih področij (ang. disability-specific skills) oziroma področij razširjenega učnega načrta. Razširjen učni načrt vsebuje devet področij⁹, ob upoštevanju ne le oseb s slepoto in slabovidnostjo, marveč tudi tistih oseb z več oziroma kombiniranimi motnjami (Hatlen, Willis, Blankenship, 2009; Olmstead 2005):

- kompenzatorne akademske spretnosti (vključujoč tehnike komunikacije),
- socialne veščine,
- rekreacijske in prostočasne aktivnosti,
- uporaba pomožne in podporne tehnologije,

⁹ Vsekakor so to tudi področja, na katerih mora biti mobilni tiflopedagog kompetenten.

- vsakodnevne spretnosti,
- poklicno izobraževanje oziroma usmerjanje,
- senzorne spretnosti,
- veščine samozagovorništva,
- veščine orientacije in mobilnosti.

Zanimivi pa so tudi rezultati raziskave med učitelji otrok s slepoto in slabovidnostjo, ki je pokazala, kateremu področju dela se tiflopedagogi največ posvečajo (kljub majhnemu vzorcu in kratkemu času opazovanja). Ugotovitve so pokazale, da kljub vsem argumentom, ki govorijo v prid razširjenega učnega načrta (socialne veščine, veščine samozagovorništva, poklicno usmerjanje ...) in njegovi pomembnosti za otroke s slepoto in slabovidnostjo za doseganje samostojnosti in neodvisnosti še vedno ostaja primaren poudarek poučevanja na področju akademskih veščin (Wolfee idr., 2002). Zaskrbljujoči pa so tudi rezultati raziskave (kljub majhnemu vzorcu) glede poučevanja razširjenega kurikulumu (Hatlen, Willis, Blankenship, 2009), ki kažejo na to, da imajo strokovnjaki težave s tehnikami poučevanja in pridobivanjem časa, namenjenega poučevanju teh področij in kar 35% anketiranih strokovnjakov (n=50) je odgovorilo, da nimajo predlogov o tem, kako oziroma na kakšne načine, bi lahko te veščine poučevali.

3.4 Sodelovanje učitelja in mobilnega tiflopedagoga ali tiflopedagoginje

Največ časa z učenci v razredu preživi učitelj. Zatorej je sodelovanje med učiteljem in mobilnim tiflopedagogom izrednega pomena, tako za prenos informacij kot za doseganje ciljev inkluzivne prakse.

Zato dodajam nekaj napotkov za spodbujanje pozitivnega in produktivnega sodelovanja med učiteljem in zunanjim sodelavcem in vedenja, ki na takšen odnos vplivajo negativno (Lipec Stopar, 1999, str. 68-69).

a) Vedenja, ki spodbujajo pozitiven odnos:

- biti mora dober poslušalec in kazati resničen interes,
- iskati mora dodatne informacije,

- poudarjati pomembnost sodelovanja z učiteljem,
- oba se morata usmeriti k dosegljivim ciljem,
- mobilni tiflopedagog naj otroka opazuje v različnih situacijah,
- učitelju naj omogoči vpogled v svoje delo in mu daje možnost vpogleda v različne načine dela,
- učitelju naj predstavi in ponudi v uporabo pripomočke,
- sodeluje naj z vsemi strokovnjaki,
- če po njegovem mnenju otrok kljub pomoči ne dosega ciljev, naj ponovno ovrednoti njegove dosežke.

b) Vedenja, ki negativno vplivajo na odnos:

- mobilni tiflopedagog ali tiflopedagoginja naj ne prevzema popolne odgovornosti za program dela,
- če rednih srečanj ne more zagotoviti, naj tega ne obljublja,
- naj si ne nalaga več kot zmore,
- naj ne daje vtisa nezmotljivosti; prizna morebitno napako,
- naj ne daje vtisa, da nima časa, in da se mu mudi k naslednjemu učencu, učitelju,
- učitelju naj ne olepšuje situacije glede časa in potrebnega napora in vloženega truda za rešitev problema,
- nikoli naj ne kritizira učiteljevega dela, njegove organizacije in načina reševanja problemov (naj raje na konstruktivni ravni poda predloge).

Vsa vedenja, ki so bila opisana, lahko močno zaznamujejo, ne le odnos med tiflopedagogom in učiteljem, marveč lahko izredno vplivajo na doseganje optimalne vključenosti in razvoja otroka s slepoto in slabovidnosti v rednih oblikah vzgoje in izobraževanja.

Seznam kompetenc in znanj, ki jih tiflopedagog potrebuje za svoje učinkovito in kakovostno delovanje nikakor ne more biti dokončen. Predstavlja pa smernice, predvsem pa odraža težnjo stroke po poenotenju standardov znanj in nenehnemu razvijanju področja.

4 MOBILNA TIFLOPEDAGOŠKA SLUŽBA

Mobilna tiflopedagoška služba je izredno pomemben člen, ki nudi pomoč, podporo, svetovanje in še veliko več. V sledečem poglavju je predstavljen zgodovinski vidik mobilne tiflopedagoške službe, njena opredelitev, kakor tudi težave in ovire, s katerimi se danes mobilna tiflopedagoška služba sooča.

4.1 Opredelitev pojma mobilna tiflopedagoška služba

Mobilna tiflopedagoška služba, v širšem smislu, je služba, ki zagotavlja dodatno strokovno pomoč ter poučevanje specialno pedagoških dejavnosti/specialnih področij učencem s slepoto in slabovidnostjo, in svetovanje ter podporo njihovim staršem, učiteljem, vrstnikom in drugim sodelavcem pri vključevanju v različne programe izobraževanja v celotni vertikali šolskega sistema, kot tudi na domu, z namenom doseganja kvalitetne inkluzivne prakse in čim večje samostojnosti in neodvisnosti učencev.

4.2 Zgodovinski pregled

Tudi v Sloveniji smo šli po podobnem zgodovinskem vzorcu kot drugod po svetu – iz segregiranih v bolj inkluzivne oblike šolanja. Lesar (2009) v svojem delu navaja podatek, da se je delež otrok s posebnimi potrebami (kamor spadajo tudi učenci s slepoto in slabovidnostjo), ki so bili pred tem vključeni v segregirane oblike izobraževanja, že pred samo uvedbo zakona zmanjševal. Lesar (2009, str. 16-17) po podatkih Statističnega Urada RS in Vršnik Perše navaja podatek, da se je od šolskega leta 1981/82 do leta 2006 delež učencev s posebnimi potrebami, vključenih v segregirane oblike izobraževanja znižal za polovico.

Če pogledamo podatke Statističnega urada RS od leta 2000 do 2012 – torej od sprejetja zakona - prav tako ugotovimo, da število učencev vpisanih v šole s prilagojenim programom upada – leta 2000 je bilo vpisanih 2507 učenek in učencev, leta 2012 pa 1624 (SURS, 2013).

Prvi zavod za slepe je v Sloveniji nastal po prvi svetovni vojni, in sicer leta 1919. Le-ta se je leta 1922 iz Ljubljane preselil v Kočevje, leta 1944 pa zaradi nevzdržnih razmer in posledic vojne nazaj v Ljubljano. V letih po letu 1950 je Zavod deloval kot center za predšolsko vzgojo, šolsko in po-šolsko izobraževanje oseb s slepoto (Golob, 1999).

Vsekakor pomemben mejnik predstavlja sredina med leti 1960-1970, ko je Zavod zabeležil začetek mobilne tiflopedagoške službe. V orisu zgodovine Zavoda lahko ugotovimo, da je pravzaprav potreba po delovanju te službe prišla iz prakse. Golob (1999) pravi, da so imeli učenci v rednih oblikah izobraževanja težave, saj se učitelji niso znali posvečati učencem s slepoto ali slabovidnostjo. Tako so pedagogi Zavoda za slepo in slabovidno mladino Ljubljana pričeli obiskovati in pravzaprav iskati učence s slepoto in slabovidnostjo ter svetovati učiteljem in staršem pri delu z njimi.

V tabeli je predstavljena primerjava števila otrok in mladostnikov s slepoto in slabovidnostjo v zavodu in mobilni tiflopedagoški službi med letoma 1983 in 1993 (Florjančič 1999, str. 335-336).

Tabela 1: Število otrok v zavodu in v mobilni tiflopedagoški službi

Šolsko leto	Število otrok - zavod	Število otrok MTS
1983/84	90	110
1984/85	87	70
1985/86	81	62
1986/87	71	56
1987/88	73	63
1988/89	68	75
1989/90	68	75
1990/91	68	98
1991/92	63	98
1992/93	60	100

Izredno pomembno je, da je mobilna tiflopedagoška služba, torej služba za pomoč učencem s slepoto ali slabovidnostjo, v rednih oblikah izobraževanja (na celotni vertikali), delovala že pred samim sprejetjem Zakona o usmerjanju otrok

s posebnimi potrebami leta 2000. Vsekakor verjamem, da je urejena zakonodaja potrebna, vendar velikokrat krivimo zakonodajo, da se določene stvari ne izvajajo oziroma bi se, če bi le tako pisalo v zakonu. Mobilna tiflopedagoška služba je vsekakor nastala kot posledica potreb prakse. Ali kot pravi Florjančič (2005), da Zavod za slepo in slabovidno mladino Ljubljana že več kot 35 let nudi organizirano pomoč osebam s slepoto in slabovidnostjo. Ali kot dodaja Žolgar Jerković (2006, str. 23) je bila ideja o vključevanju oseb s slepoto in slabovidnostjo »kot edukacijsko rehabilitacijska filozofija udejanjena že pred sprejetjem zakonodaje ...«.

4.3 Mobilna tiflopedagoška služba danes

Povsem jasno je, da je vključevanje oseb s posebnimi potrebami v redne oblike izobraževanja postalo potreba. Kot pravi Žolgar Jerković (2006, str. 23) obsežne raziskave in literatura kažejo v smeri, »da je inkluzija cilj, ki ga želimo doseči«.

V okviru Zavoda za slepo in slabovidno mladino Ljubljana, trenutno deluje Enota za pomoč inkluziji (mobilna služba) z namenom izvajanja dodatne strokovne pomoči in razširjenega obsega dodatne strokovne pomoči. Gre za podporno službo inkluzivnim procesom z zagotavljanjem strokovne obravnave in usposabljanja otrok in mladostnikov s slepoto in slabovidnostjo, ki so vključeni v večinske šole oziroma v programe s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo. Delovanje te enote s svojimi cilji in dejavnostmi¹⁰ zagotavlja pridobivanje ustreznih učnih izkušenj ter zagotavljanje pomoči, svetovanja in izobraževanja otrok in mladostnikov ter njihovega ožjega in širšega okolja (Koprivnikar, 2012).

¹⁰ Več o delovanju Enote za pomoč inkluziji na spletni strani Zavoda za slepo in slabovidno mladino Ljubljana: www.zssm.si in v publikaciji Naš zavod se predstavi (2012).

4.4 Težave in ovire mobilne tiflopedagoške službe

Vsekakor pa se danes, kljub sprejeti zakonodaji, mobilna tiflopedagoška služba v Sloveniji sooča z različnimi težavami, ovirami.

Prvi resnejši problem predstavlja pomanjkanje strokovnega kadra, torej tiflopedagogov in tiflopedagoginj. Več let se namreč ni izobraževalo kadra tiflopedagogov (Florjančič, 2005). Sama kvaliteta vzgoje in izobraževanja ter rehabilitacije, kot pravi Žolgar Jerković (2005), pa je predvsem odvisna prav od dobro izobraženih in primerno usposobljenih strokovnjakov. Posledično glede na pomanjkanje strokovnega znanja, razpršenost učencev po celotni Sloveniji, njihove različne potrebe, starost, program ... in prilagajanju na spreminjajočo se organizacijo pouka in drugih šolskih aktivnosti je za mobilnega tiflopedagoga izredna umetnost v načrtovanju, organizaciji, da opravi (po normativih) 22 ur kakovostne dodatne strokovne pomoči na teden. Ali kot pravi Swenson (1995) velikokrat ne moreš biti tam, kjer bi moral biti ali ostati z otrokom, ko le-ta to potrebuje.

Mobilna služba pa še zmeraj ni dobila pozitivnega vrednotenja, ustreznih delovnih pogojev, kakor tudi konceptualne, strokovne podpore in podpore v organizaciji. Avtorica zaključuje, da za izvajanje dodatne strokovne pomoči v rednih šolah ni mogoče zagotoviti tiflopedagogov, saj se v nobenem pogledu nismo pripravili na izvajanje določil zakona (Hafnar, 2005).

Problem se pojavi tudi pri detekciji otrok, ki bi morali biti zajeti v mobilno tiflopedagoško službo – velikokrat Zavod ne dobi obvestila o učencih s slepoto in slabovidnostjo, saj se odločba o usmeritvi pošlje le staršem in šoli. Prav tako primanjkuje pripomočkov (optičnih in didaktičnih) ter primernih prostorov na samih šolah za izvajanje dodatne strokovne pomoči (Lah, 2005). Zalomi se tudi pri financiranju posebne opreme, ki je nujno potrebna za delovanje otroka s slepoto ali slabovidnostjo v redni šoli (Florjančič, 2005).

Prav tako ni oziroma je premalo pravočasne pomoči pri zagotavljanju zgodnje obravnave (Florjančič, 2005). Na področju tiflopedagogike zgodnja obravnava ni sistemsko zagotovljena, starši pa so prepuščeni samim sebi (Kobal Grum, 2006). Kljub temu se zgodnja obravnava izvaja ambulantno na Zavodu oziroma

v okviru pilotnega projekta transformacije Zavoda v center za pomoč slepim in slabovidnim, kjer se pa je v poročilu izkazalo, da primanjkuje predvsem kadrovskih, materialnih in prostorskih pogojev (ZRSS, 2012). Obenem v Beli knjigi (2011) zasledimo, da za samo izvajanje dodatne strokovne pomoči lahko šola določi tudi na primer razrednega ali predmetnega učitelja, ki ima opravljeno študijsko izpopolnjevanje za učitelja za dodatno strokovno pomoč kljub temu, da so specialno pedagoške dejavnosti v večini izredno rehabilitacijske (npr. komunikacija, orientacija in mobilnost, socialne veščine ...), kar pomeni, da izvaja delo za katerega pravzaprav ni strokovno usposobljen in bi ga, v našem primeru, morali izvajati tiflopedagogi. Težavo predstavlja tudi to, da otroku z motnjo v duševnem razvoju, ki je tudi oseba s slepoto ali slabovidnostjo ne pripada tiflopedagoška pomoč (Bela knjiga, 2011).

V Beli knjigi (2011) je podana na to temo rešitev v smislu predloga mreže strokovnih centrov, podpornih centrov ter referenčnih vrtcev in šol¹¹ oziroma transformacija specialnih zavodov v centre pomoči, kar je bilo na Zavodu za slepo in slabovidno mladino Ljubljana že preizkušeno v že omenjenem pilotnem projektu.

Vsekakor se je ob teh podatkih še enkrat potrebno zamisliti o samih možnostih izvajanja in zagotavljanja dodatne strokovne pomoči, kar je sicer zakonsko opredeljeno, vendar v praksi nemalokrat prihaja (zaradi nezagotovljenih pogojev) do neizpolnjevanja zahtev.

¹¹ Več o predlogu mreže izvajalcev predšolskih in šolskih programov ter strokovnih podpornih institucij v Beli knjigi (2011, str. 304-307).

5 NALOGE IN ORGANIZACIJA DELA MOBILNEGA TIFLOPEDAGOGA ALI TIFLOPEDAGOGINJE GLEDE NA OBDOBJA ŠOLSKEGA LETA

Zaradi izjemne raznolikosti in zahteve po učinkovitem ter organiziranem delu, ki ga opravlja mobilni tiflopedagog ali tiflopedagoginja, kakor tudi zaradi lažjega prikaza, sem naloge mobilnega tiflopedagoga, ki izhajajo iz njegovih znanj, kompetenc, spretnosti in veščin, opredelila glede na obdobja šolskega leta.

Obenem pričujoče poglavje ne prikazuje le nalog, marveč tudi odraža pomembni lastnosti vsakega tiflopedagoga: organizacijo in učinkovitost, ki sta nujno potrebni za učinkovito, kvalitetno izvajanje dela v praksi.

5.1 Predlogi za doseganje učinkovitosti

Avtorica Olmstead (2005, str. 5-6) navaja določene predloge za doseganje učinkovitosti na delovnem mestu mobilnega tiflopedagoga ali tiflopedagoginje:

- uporabljajte in razvijajte šolske vire in vire v skupnosti za pomoč na pomembnih področjih učenja (vsakodnevne aktivnosti, pristočasne aktivnosti, motorični razvoj), ki jih težje razvijate zaradi omejenosti s časom.
- Bodite zveza med učenci, starši, šolskim osebjem, zdravniki, skupnostjo in strokovnimi sodelavci.
- Vzpostavite odnos in pristopajte kooperativno, fleksibilno in asertivno, saj so odnosi temelj za uspešno vključevanje učencev.
- Opazujte, bodite iznajdljivi, kreativni in intuitivni, saj to olajša učenje in vključevanje učenca s slepoto ali slabovidnostjo.
- Prizadevajte si za razumevanje oseb in primerno komunikacijo glede na različno starost, zmožnosti in ozadja posameznikov.
- Bodite v koraku z novimi viri, s tehnologijami, trendi in področjem edukacije tako, da se udeležujete konferenc in iščete informacije pri različnih organizacijah s področja slepote in slabovidnost.

- Bodite učinkovit zagovornik svojih učencev in jih spodbujajte k samozagovorništvu.
- Ohranjajte realne predstave o možnih ciljih.
- Potrudite se, da predvidite problem, še preden do njega sploh pride.
- Dobro delajte tako individualno kot na timski ravni.
- Ohranjajte občutek, da se osredotočate na prioritete in prepoznajte pomembnost dobrih veščin organizacije.

5.2 Štirje pogoji za učinkovito izvajanje programa mobilne tiflopedagoške službe

Olmstead (2005) prav tako navaja 4 ključne pogoje oziroma faktorje, ki morajo biti izpolnjeni, da je lahko izvajanje dela mobilnega tiflopedagoga učinkovito.

- 1) Učenci so vključeni v ustrezen program.
Vsekakor ni nujno, da je vključitev v redno obliko izobraževanja najbolj ustrezna.
- 2) Mobilni tiflopedagog ni preobremenjen (ang. manageable caseloads).
Čas, ki ga mobilni tiflopedagog preživi z učencem, mora izhajati iz potreb učenca in ne kot posledica šolskega sistema ali urnika mobilnega tiflopedagoga.
- 3) Delovni pogoji so primerni (dolžina delovnega dne, čas za priprave, malico, prevoz iz enega kraja v drugega).
- 4) Učitelj je usposobljen, izobražen za delo, vzgojo in izobraževanje otrok s slepoto in slabovidnostjo.

5.3 Naloge in organizacija dela glede na obdobja šolskega leta

Olmstead (2005) je oblikovala kontrolno listo nalog mobilnega tiflopedagoga skozi šolsko leto, ki nudijo oporo in možnost učinkovitega ter kvalitetnega delovanja v praksi. Kontrolna lista se prične s koncem šolskega leta, saj lahko takrat mobilni tiflopedagog naredi ogromno nalog, ki mu olajšajo pripravo na začetek sledečega šolskega leta.

5.3.1 Konec šolskega leta

Zadnjih 6 tednov

- Pridobite seznam učbenikov, ki bodo uporabljeni naslednje šolsko leto in jih naročite.
- V svojo pisarno/bazo (zavod ali center) pričnite vračati pripomočke in opremo, ki je v zadnjih tednih ne boste potrebovali.
- Pričnite razvrščati dokumente ali jih, če jih ne potrebujete več, zavržite.

Zadnje 3 tedne

- Navedite svojo delovno obvezo/obremenitev (ang. caseloads) za prihajajoče šolsko leto.
- Delite svoje dokumente in informacije s sodelavci, ki bodo naslednje leto delali z učencem.
- Spremljajte in se pripravite na končno ocenjevanje/evalvacijo in posebne urnike.
- Izpostavite si učence, ki bodo prihajajoče šolsko leto obiskovali drugo šolo.

Zadnji teden

- Vidno označite opremo in pripomočke, ki bodo čez poletje ostali v šoli. Zabeležite si kdo in kje bo shranil opremo.
- Vrnite vso opremo v svojo bazo.

- Vrnite vse ključe in dokumente od šole.
- Dopolnite ali napišite informacije o učencih za učitelje, da jih bodo dobili nekaj dni pred začetkom šolskega leta.
- Počistite svoj avtomobilski prtljažnik, da bo v njem prostor za prtljago za počitnice.

5.3.2 Začetek šolskega leta

Dva tedna pred začetkom

- Pridobite in preverite lokacije in urnike vaših učencev. Ko jih zberete, si organizirajte svoj urnik.
- Urnike za učence prilagodite v brajevo pisavo ali povečan tisk.
- Zaprošite za poštni nabiralnik/predal na vsaki šoli oziroma lokaciji.

En teden pred začetkom

- Razdelite informacije (informacijska pisma) v nabiralnike učiteljev.
- Spoznajte nove učitelje in druge sodelavce, če je to potrebno.
- Potrdite, da bodo učbeniki, ki ste jih naročili resnično zahtevani.
- Posvetujte se s paraedukatorji¹² in pričnite izobraževanje.
- Začnite dostavljati pripomočke in opremo v šole in na domove učencev (če je to potrebno).
- Preverite individualizirane programe, da določite število ur in čas dodatne strokovne pomoči. Pričnite izdelovati končni urnik dela.
- Na šolah, v katerih z učencem ne boste delali v razredu se pri administrativnem osebju pozanimajte o primernem prostoru (kabinet, učilnica ...) Sposodite si oziroma prevzemite ključe.
- Z učenci vadite orientacijo in mobilnost oziroma znanja, ki jih učenec potrebuje, da lahko opravlja trening orientacije in mobilnosti¹³.
- Ne pozabite: bodite mirni in globoko dihanje.

¹² Paraedukatorji so značilni za ameriški sistem šolanja. Pri nas so to lahko spremljevalci ali drugi sodelavci vključeni v proces šolanja, ki delajo z otrokom.

¹³ Trening orientacije in mobilnosti mora izvajati oseba, ki je kvalificirana za to delo, torej inštruktor orientacije in mobilnosti (Davis, 2003), kar pa pri pomanjkanju kadra v Sloveniji in tega, da certifikata ni mogoče pridobiti pri nas, predstavlja veliko težavo. Vsekakor pa učenci potrebujejo predznanja; poznavanje telesne sheme, strani neba in podobno.

Prvi tedni šole

- Na vsaki šoli preverite, ali so učenci resnično prisotni.
- Preživite čas z učenci v razredu, ki bodo potrebovali obsežnejšo intervencijo.
- Opravite razgovore z učenci in učitelji ter jih opazujte z namenom preprečitve in popravljanja neustreznih situacij preden postanejo običajne.
- Delajte v tesnem stiku z učitelji in drugimi pomembnimi.
- Pripravite in izvedite delavnice ter sestanke za učitelje in druge delavce šole.
- Določite in pričnite s svojim urnikom čim prej.
- Zberite material, ki ga boste prevažali v svojem avtomobilskem prtljažniku: škatle, obrazce, opremo, pripomočke, materiale, ki jih boste potrebovali na več lokacijah.
- Vstopite v stik s starši ali skrbniki. Vljudno se jim predstavite (če je to potrebno) ter jim dajte svojo službeno številko telefona in/ali elektronski naslov. Preglejte svoj urnik z njihovimi otroci in jim sporočite, da jih boste kontaktirali po potrebi ter jim ponudite svoje usluge svetovanja skozi celotno šolsko leto (Olmstead, 2005, str. 18-19).

5.3.3 Med šolskim letom

Avtorica dodaja, da je poleg direktnega dela potrebno načrtovati še naslednje komponente dela, ki se izvajajo med celotnim šolskim letom:

- prilagoditve materialov. Zagotavljanje/izdelovanje prilagojenih materialov je dnevna obveznost vsakega mobilnega tiflopedagoga, razen v primeru, da so za to vzpostavljena druga delovna mesta in s temi strokovnjaki sodeluje.
- Opazovanje in posvetovanje. Pomembno je, da ima mobilni tiflopedagog možnost opazovanja učenca v najrazličnejših situacijah. Vsekakor si izmenja informacije z učitelji in člani skupine za individualiziran program ter drugimi, ki so v stiku z učencem.

- Ocenjevanje. Pomembno je, da mobilni tiflopedagog izvede določen obseg ocenjevanja (vizualno funkcioniranje, učni medij, doseganje spretnosti, cilji učnega načrta, uporaba pomagala in pomožne tehnologije, veščine orientacije in mobilnosti) in to prenese drugim specialistom (npr. inštruktor orientacije in mobilnosti) ali izvaja aktivnosti sam.
- Čas tranzicije in odmor za kosilo. Pomembno je načrtovati čas prehajanja med šolami.
- Sestanki z drugimi mobilnimi tiflopedagogi/tiflopedagoginjami. To zagotavlja bolj kohezivno nudenje podpore in pomoči ter možnost razpravljanja o dilemah, ovirah in težavah (Olmstead, 2005).

Vsekakor se naloge razlikujejo tudi glede na šolske sisteme v različnih državah.

6 ZAKLJUČEK

Mobilna tiflopedagoška služba je nastala kot posledica paradigmatških, zgodovinskih sprememb, sprememb v družbi, konceptualnih sprememb na področju vzgoje in izobraževanja, pa vendar že veliko prej kot potreba prakse in nenazadnje kadra, ki je bil pripravljen in je imel znanje za izvajanje te službe, saj je veliko otrok bilo vključenih v večinske šole veliko pred sprejetjem Zakona o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami iz leta 2000.

Mobilna tiflopedagoška služba predstavlja pomemben člen pri vključevanju oseb s slepoto in slabovidnostjo v redne oblike izobraževanja. Svoje delo izvaja na domu, v posebnih institucijah in v celotni vertikali šolskega sistema vzgoje in izobraževanja. Dela oziroma sodeluje z učenci, s starši, z učitelji, vrstniki, vodstvom šole ter drugimi strokovnimi delavci. Kot glavno vlogo in odgovornost predstavlja izvajanje dodatne strokovne pomoči predvsem na specialnih področjih, pri katerih se je izkazalo, da učitelji še vedno dajejo prednost akademskim veščinam in ne veščinam, ki omogočajo samostojno in neodvisno življenje v prihodnosti, kot so kompenzatorne akademske spretnosti (vključujoč tehnike komunikacije), socialne veščine, rekreacijske in prostočasne aktivnosti, uporaba pomožne in podporne tehnologije, vsakodnevne spretnosti, poklicno izobraževanje oziroma usmerjanje, senzorne spretnosti, veščine samozagovorništva ter veščine orientacije in mobilnosti.

Naloge dela mobilnega tiflopedagoga zahtevajo določene kompetence, znanja s področja slepote in slabovidnosti, medicine, komunikacije, vzgoje in izobraževanja ... Mobilni tiflopedagog je oseba, ki povezuje starše in učenca, šolo in skupnost ter dela po načelih inkluzivne vzgoje in izobraževanja, svetuje učiteljem, staršem, prilagaja pripomočke ter sodeluje pri pripravi individualiziranega programa in njegovi evalvaciji. Mobilnega tiflopedagoga pa mora odlikovati učinkovitost in sposobnost kakovostne organizacije dela skozi celotno šolsko leto, na vseh ravneh dela, saj je delo izjemno zahtevno in normativi ur ne upoštevajo geografskih razdalj med posameznimi šolami.

Glede na ovire in težave, ki jih doživlja mobilna tiflopedagoška služba v Sloveniji, kot so pomanjkanje kadra, materialnih in organizacijskih pogojev, ni nujno, da bo odločitev staršev, da se otrok šola blizu doma, najoptimalnejša za

razvoj otroka – kljub temu, da delovanje mobilne službe predpisuje tudi zakon. Vsekakor je najpomembneje, da se usmeritev otroka pripravi na osnovi posebnih vzgojno-izobraževalnih potreb in izhaja iz otroka in njegovega optimalnega razvoja kot glavnega interesa vseh vključenih.

Vsekakor nas trenutno stanje v Sloveniji ne navdušuje, potrebna bo reorganizacija dela, postavitve normativov, ki bodo v prid učencem, mobilnim tiflopedagogom, in ki bodo zagotavljali kakovostno delo, ne pa rigidno sledili zapisom številčk. Tudi Bela knjiga (2011) predlaga določene predloge, s katerimi bi lahko mobilna služba dosegla optimalno raven delovanja (reorganizacija zavodov v podporne centre). Vsekakor bi bilo smiselno opraviti raziskave v praksi, ki bi lahko bile še boljši pokazatelj trenutnega prikaza delovanja tiflopedagoške mobilne službe, posedovanja zahtevanih kompetenc in znanj, kakor tudi raziskovanje obremenjenosti mobilnih tiflopedagogov in tiflopedagoginj ter ovir, s katerimi se največkrat srečujejo v praksi.

Vsekakor pa upam, da bo ta diplomska naloga pripomogla k pregledu dela, organizacije nalog, kompetenc in potrebnih znanj ter tako prispevala k boljšemu, učinkovitejšemu in kakovostnejšemu delovanju mobilnih tiflopedagogov in tiflopedagoginj v vzgoji in izobraževanju.

7 SEZNAM LITERATURE

- Ainscow, M. (2005). Understanding the development of inclusive education system. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 3(3), 5-20.
- Council for Exceptional Children (2009). *What every Special Educator Must Know: Ethics, Standards and Guidelines* (6. izdaja). Arlington: CEC.
- Davis, P. (2003). *Including Children with visual impairment in Mainstream Schools. A practical guide*. London: David Fulton Publishers.
- Florjančič, S. (1999). Integrirano usposabljanje slepih in slabovidnih (1992). V I. Gerbec (ur.), *Naš zbornik ob 80-letnici zavoda. Prispevki strokovnih delavcev Zavoda za slepo in slabovidno mladino* (str. 333- 337). Ljubljana: Zavod za slepo in slabovidno mladino v Ljubljani.
- Florjančič, S. (2005). Zavod za slepo in slabovidno mladino Ljubljana. V L. Kastelic (ur.), *Usmerjanje oseb s posebnimi potrebami in vključevanje v programe: zbornik prispevkov iz razprave na okrogli mizi* (str. 79). Ljubljana: Društvo specialnih in rehabilitacijskih pedagogov Slovenije.
- Golob, M. (ur.). (1999). *Pot k svetlobi (2. dopolnjena izdaja)*. Ljubljana: Zavod za slepo in slabovidno mladino Ljubljana.
- Gresnigt, H. A. A. (ur.). (1997). *Training of teachers of the visually impaired in Europe: report*. Budimpešta: ICEVI.
- Gresnigt, H. A. A. (ur.). (1999). *Training of teachers of the visually impaired in Europe: competencies of teachers of the visually impaired in Europe: report*. Bratislava: ICEVI.

- Hafnar, M. (2006). Sistemska ureditev v Sloveniji. V D. Kopal Grum in B. Kopal (ur.), *Zagotavljanje enakih možnosti za vzgojo in izobraževanje slepih in slabovidnih otrok v Sloveniji* (str. 55-69). Ljubljana: Društvo za enake možnosti slepih.
- Kastelic, L. (2005). Društvo defektologov Slovenije. V L. Kastelic (ur.), *Usmerjanje oseb s posebnimi potrebami in vključevanje v programe: zbornik prispevkov iz razprave na okrogli mizi* (str. 11-12). Ljubljana: Društvo specialnih in rehabilitacijskih pedagogov Slovenije.
- Kopal Grum, D. (2006). Celovita zgodnja obravnava v svetu. Kaj se dogaja pri nas. V D. Kopal Grum in B. Kopal (ur.), *Zagotavljanje enakih možnosti za vzgojo in izobraževanje slepih in slabovidnih otrok v Sloveniji* (str. 42-47). Ljubljana: Društvo za enake možnosti slepih.
- Koprivnikar, K. (ur.). (2012). *Publikacija naš zavod se predstavi*. Ljubljana: Zavod za slepo in slabovidno mladino Ljubljana. Pridobljeno s http://582.gvs.arnes.si/wordpress/wp-content/uploads/2012/04/Publikacija-2012_2013.pdf
- Krek, J., Metljak, M. (ur.). (2011). *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Lah, U. (2005). Zavod za slepo in slabovidno mladino. V L. Kastelic (ur.), *Usmerjanje oseb s posebnimi potrebami in vključevanje v programe: zbornik prispevkov iz razprave na okrogli mizi* (str. 62). Ljubljana: Društvo specialnih in rehabilitacijskih pedagogov Slovenije.
- Lesar, I. (2009). *Šola za vse? Ideja inkluzije v šolskih sistemih*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

- Lipec Stopar, M. (1999). Vloga defektologa pri timskem delu z učenci s posebnimi potrebami v OŠ. V J. Hytonen, C. Razdevšek Pučko, G. Smyth (ur.), *Izobraževanje učiteljev za prenovljeno šolo: prispevki k projektu Tempus S_JEP-11187-96 Respect* (str. 65-72). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Lohmeier, K., Blankenship, K., Hatlen, P. (2009). Expanded Core Curriculum: 12 Years Later. *Journal of Visual Impairment & Blindness*. 103(2), 103-112.
- Lynch, P. (2007). The role of itinerant teachers. *Community Eye Health Journal*, 20(62), 26-27.
- Mason, H. (1997). Competencies of Teachers of Children and Young People with a Visual Impairment. V H. Mason, S. McCall (ur.), *Visual Impairment. Access to Education for Children and Young People* (str. 427-432). London: David Fulton Publishers.
- Novljan, E., Jelenc, D., Kastelic, L., Kogovšek, D., Lipec Stopar, M., Pulec Lah, S., Vrhovski Mohorič, M., Žolgar Jerkovič, I. (2004). *Uvajanje pogojev za inkluzivno šolanje otrok s posebnimi vzgojno izobraževalnimi potrebami – analiza stanja in predlogi (Projekt št. V5 – 0562 – 01.) Ciljni raziskovalni program »Konkurenčnost Slovenije 2001 – 2006«*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Olmstead, J. E. (2005). *Itinerant Teaching. Tricks of the Trade for Teachers of Students with Visual Impairments, second edition*. New York: AFB Press.
- Opara, B. (2005). *Otroci s posebnimi potrebami v vrtcih in šolah: vloga in naloga vrtcev in šol pri vzgoji in izobraževanju otrok s posebnimi potrebami: uresničevanje vzgojno-izobraževalnih programov s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo: priročnik*. Ljubljana: Centerkontura.

Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani (n.d.). *Predstavitveni zbornik. Prvostopenjski univerzitetni študijski program. Tiflopedagogika in pedagogika specifičnih učnih težav*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta. Pridobljeno s www.pef.uni-lj.si/fileadmin/Datoteke/Studijski_programi/Predstavitveni_zbornik/tif-zbornik.pdf

SURS. (2013). *Vpis učencev v osnovnošolsko izobraževanje po vrsti šole, vrsti programa in spolu, Slovenija (začetek šolskega leta)*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije. Pridobljeno s pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/Saveshow.asp

Swenson, A. M. (1995). Itinerant teaching: An Insiders view. *RE:View*, 27(3), 113-116.

Ustava Republike Slovenije (1991). Pridobljeno s www.us-rs.si/media/ustava.republike.slovenije.pdf

Wolfee, K. E., Sacks, S. Z., Corn, A. L., Erin, J. N., Huebner, K. M, Lewis, S. (2002). Teachers of Students with visual Impairments: What are they teaching? *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 96(5), 293-304.

Zakon o osnovni šoli (1996). Uradni list RS, št. 12/96 z dne 29.2.1996. Pridobljeno s www.uradni-list.si/1/content?id=74775#

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o osnovni šoli. Uradni list RS, št. 60/06 z dne 9.6.2006. Pridobljeno s www.uradni-list.si/1/content?id=74775#

Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (2011). Uradni list RS, št. 58/2011 z dne 22.7.2011. Pridobljeno s www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=201158&stevilka=2714

Zavod Republike Slovenije za šolstvo (2012). *Zaključno poročilo o uvajanju poskusa: »Delovanje Zavoda za slepo in slabovidno mladino Ljubljana kot Centra za zagotavljanje pomoči na področju inkluzivnega izobraževanja slepih in slabovidnih otrok in mladostnikov«*. Ljubljana: ZRSS. Pridobljeno s www.zrss.si/pdf/ZAKLJUCNO-POROCILO-Slepi-in-slabovidni-2012.pdf

Žolgar Jerković, I. (2006). Inkluzija na področju slepote in slabovidnosti. V D. Kobal Grum in B. Kobal (ur.), *Zagotavljanje enakih možnosti za vzgojo in izobraževanje slepih in slabovidnih otrok v Sloveniji* (str. 23-32). Ljubljana: Društvo za enake možnosti slepih.